

BATI'DAKİ BİYOMEDİKAL ETİK TARTIŞMALARINDA
ÖZERKLİK VE İNSANLIK ONURU

Heike Baranzke

İngilizce orijinalinden çeviren
M. Kemal Temel

BETİM
BEŞİKÇİZADE TIP VE İNSANİ BİLİMLER MERKEZİ

Dr. Heike Baranzke

Almanya'nın Köln yakınındaki Hürth kentinde doğdu. Bonn Üniversitesi'nde Katolik teolojisi ve kimya okudu. Alman Ulusal Bilim Vakfı "Bilimlerde Etik" Mezunlar Grubu üyesi olarak Uluslararası Tübingen Merkezi'nde bulundu. Tezinde İsviçre anayasasından "yaratıkların onuru" terimini analiz etti; çalışması 2003'te Karl Heim Cemiyeti tarafından ödüllendirildi. 2005'ten Eylül 2006'ya dek Lisa Meitner Kuzey Ren Vestfalya müntefii idi ve "yaşamın kutsallığı" terimini inceledi. 2006'dan 2011'e dek Bonn Üniversitesi'nde ahlak teolojisi alanında öğretim üyesiydi ve burada Göttingen Üniversitesi'nden Prof. Dr. Gunnar Duttge ile birlikte "Özerklik ve İnsanlık Onuru—Biyoetikte ve Tıp Hukukunda Rehber Prensipler" adlı projeyi yürüttü. Yanı sıra Essen İnsani Bilimlerde İleri Çalışmalar Enstitüsü'nde "Doğanın Kültürel Tarihi," Tübingen Üniversitesi'nde "İnsan Yaşamının Başlangıcında In Vitro Teknikler" ve Vallendar Felsefe ve Teoloji Üniversitesi'nde embriyoların ahlaki statüsüne dair "Totipotensi" başlıklı çalışmalar gibi, birçok interdisipliner araştırma projesine daha katıldı. 2003'ten beri Wuppertal Üniversitesi'nde teolojik etik öğretmektedir.

Esin kaynağı Immanuel Kant olan Dr. Baranzke'nin akademik ilgisi, araştırma ve yayınları, biyomedikal etikte ve hastabakıcılık etiğinde insanlık onuru temelli bir etik paradigma geliştirmeye adanmıştır.

Bkz. www.moraltheologie.uni-wuppertal.de,
www.pthv.de/pflegewissenschaft-dozenten/dr-baranzke.

BATI'DAKİ BİYOMEDİKAL ETİK TARTIŞMALARINDA
ÖZERKLİK VE İNSANLIK ONURU

Heike Baranzke

İngilizce orijinalinden çeviren
M. Kemal Temel

BETİM
BEŞİKÇİZADE TIP VE İNSANİ BİLİMLER MERKEZİ

BATI'DAKİ BİYOMEDİKAL ETİK TARTIŞMALARINDA ÖZERKLİK VE İNSANLIK ONURU

Yazar
Heike Baranzke

İngilizce orijinalinden çeviren
M. Kemal Temel

İstanbul, 2018

Yayımlayan
Hayat Sağlık ve Sosyal Hizmetler Vakfı
Beşikçizâde Tıp ve İnsani Bilimler Merkezi

İletişim
Kızılelma Cd. Topçu Emin Bey Çıkmazı 4
34096 Fatih İstanbul
0212 632 0369 0212 632 0328
betim.org.tr bilgi@betim.org.tr

Tasarım Uygulama
Ahmet Yumbul

Baskı ve Cilt
Elma Basım Ltd. Şti.
0212 697 3030

ISBN
978-605-82308-2-8

© BETİM

Bütün hakları saklıdır.
Yazılı izin olmadan, tanıtım amaçlı
kısa alıntılar dışında hiçbir yolla çoğaltılamaz.

İÇİNDEKİLER

Yazarın Önsözü 6
Çevirmenin Önsözü 10
Giriş 13
1. Batı'da Etik Paradigmadaki Kayma ve İnsanlık Onuru Nosyonu 17
2. Batı Kültürünün Evrensel İnsanlık Onuru Nosyonuna Katkıları 31
2.1. Kitab-ı Mukaddes'in İnsanlık Onuru Nosyonuna Katkısı: Bir İlahi Suret Olarak İnsan 33
2.2. Helenistik Felsefenin İnsanlık Onuru Nosyonuna Katkısı 36
3. İnsanlık Onurunun Yasalara Girişi: Haklar Perspektifi 47
4. Evrensel İnsanlık Onuru ve İnsan Onurunun Temelleri Sorunu 59
4.1. Ulusal/Uluslararası Hukuki Mevzuatta İnsan Onurunun Evrenselliğini Koruma Çabası 60
4.2. Biyomedikal Etikte İnsan Onurunun Evrenselliğini Koruma Çabası..... 65
5. İnsan Onurundan Özerkliğe 71
5.1. Biyomedikal Etikte Yeni Karışıklıklar 71
5.2. Kantiyen Etikte Özerk İrade: Pratik Akla Dair Temel Bir Aşkın Kavram 75
6. Son Bir Genel Bakış ve Sonuçlar: Biyomedikal Etikte Özerklik ve İnsanlık Onuru 83
6.1. Özerklik ve İnsanlık Onuru Esaslarına Dair Etik Söylemlerin Uygulamalı Tıp Etiğindeki Sonuçları 84
6.2. Özerklik ve İnsanlık Onuru Kavramlarına İlişkin İleriye Yönelik Biyomedikoetik Zorluklar 88
Kaynaklar 91

Yazarın Önsözü

Günümüzde "insanlık onuru," Britanyalı tıp etikçisi Ruth Macklin tarafından da sorgulandığı üzere, biyomedikal etikte kullanışlılığından ve anlamlılığından kuşku duyulan bir terim haline gelmiştir. Biyoetikçilerin yanı sıra, analitik yaklaşımlı hukuk felsefecileri de karmaşık olgularda tutarlılıkla kullanılamadığı savıyla bu kavrama yönelik en ciddi eleştirileri dile getirenlerdendir. Beri yanda dini ve geleneksel yaklaşımlara bağlı düşünürler ise insanlık onurunu vazgeçilemez bir etik kavram olarak savunmaktadırlar. Böylece özellikle biyoetikte bu nosyona dair on yıllardır süregelen tartışmalarda birbirinden tamamen farklı iki dil konuşan iki muhalif taraf söz konusudur. Bu kitabın ilk amacı, insanlık onuruna dair tartışmalarda böylesi bir hizipleşmenin hangi felsefi nedenlerden kaynaklanmış olduğunu açıklamaktır. İkinci amaç ise insanlık onuru nosyonunu tutarlılıkla yorumlayabilmek için şart olduğu üzere nosyonun tarihi gelişim sürecini ana hatlarıyla vermek ve bu sırada kavramın ne gibi işlevleri olabileceğini ve kavramdan ne gibi işlevler beklenmemesi gerektiğini göstermektir.

İnsanlık onuru iki bin yıldan uzun süre önce antikitede, tüm insanların (evrensellik) kozmosun birbirine eşit sakinleri (eşitlik) olduğu anlamında, Helenistik erdem etiğinde ortaya çıkmış olan bir kavramdır. XVIII. yüzyılda Immanuel Kant, antikitede kozmolojik bir temele (doğa yasası/hukuku görüşü üzerine) oturtulmuş olan kavramı bu kez rasyonel öznenin kendini irdeleyebilme yetisi üzerinden temellendirerek, onur ve özerklik arasında güçlü

bir bağ kurmuştur. Bununla birlikte Kant, kavramı antikitede olduğu gibi erdem etiği çerçevesinde ele almayı sürdürmüştür. İnsanlık onuru ve özerklik arasındaki bu Kantiyen bağlantı, Macklin'in ünlü yazısında da gözlemlenebileceği üzere, modern etik söylemler üzerinde etkili olmuştur. "İnsanlık onuru" ayrıca 1948'de İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde bir terim olarak uluslararası mevzuata, 1949'da ise bir prensip olarak Alman anayasasına girmiştir. Böylece siyasi haklara dair İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki tartışmalarda da yer bulmuştur. İnsanların bu haklarının temeli konusunda bunları (i) doğal (baştan mevcut) haklar ya da (ii) muhatabın gereksinimlerine ve ampirik–bilimsel bulgulara göre belirlenecek haklar olarak görmek biçiminde iki farklı yaklaşım söz konusudur. İnsanlık onuru biyotıp ve yaşam bilimleri etiğinde giderek daha yoğunca tartışılırken bu tartışmaların en güncel körükleyicisi bu ikinci türden yaklaşımlar olmuştur.

Bu kitapta insanlık onuru kavramındaki değişiklikler, Batı'daki etik paradigmada gerçekleştiği birçoklarınca kabul edilen kayma (modernite öncesindeki özne-odaklı etik paradigmaya karşılık modernitedeki eylem-odaklı etik paradigma) göz önünde bulundurularak yorumlanacaktır. Öteki konseptlerin olduğu gibi insanlık onuru konseptinin de işlev ve anlamını etkilemiş olan bu paradigmatik kaymayı incelemek, son zamanlarda "insanlık onuru" tartışmalarında tanık olunan şiddetli muhalefeti anlayabilmek için gereklidir.

Yakın geçmişte söz konusu paradigmatik kayma bu kadarla da kalmamış, bir adım daha öteye gidilerek, politik–etik insan hakları ve uygulamalı biyo(medikal)etik alanlarında benimsenmeye başladığı görülen yeni bir perspektife geçilmiştir: muhatap-odaklılık. Yani, son zamanlarda insanlık onuruna (ve insan haklarına) dair söylemlerde (ve de biyomedikal etikte) öznelerin eylemlerinin doğruluğu öznenin yükümlülükleri üzerinden değil, öznenin muhatabının hakları üzerinden tahlil edilmektedir. Dahası muha-

tabın hak ve çıkarları muhatabın halihazırdaki yetileri üzerinden belirlendiğinde, argümantasyonun metafiziğinde, yükümlülük ve sorumlulukları bakımından kendi kendini irdeleyebilen bir ahlaki özne (birinci şahıs) perspektifinden yalnızca muhatabını yeti ve yeterlikleri bakımından değerlendirmekte olan bir gözlemci (bir üçüncü şahıs) perspektifine geçilmiş olmaktadır. Sonuç olarak güncel biyo(medikal)etik söylemlerde hiçbir insanın baştan mevcut olan haklarından ve onurundan ayrı tutulamayacağı gerçeğinin yadsındığı ya da atlandığı görülmektedir.

Sorun perspektiflerin kullanımındaki karışıklık ve ayrıca eylem-odaklı perspektifte yükümlülük ve hakların birbiri içine/yerine geçmesi suretiyle ortaya çıkan muğlaklık ile ilgilidir: Yalnızca ("insanlık onuru"nun modernite öncesinde ve Kantiyen etikte olduğu gibi insanın irdelemeler yaparak ahlaki yükümlülüklerini tespit edebilmesinden, bilmesinden ötürü taşıdığı onur olarak açıklandığı) "ahlaken kendini irdeleyebilen onurlu insan özne" perspektifi baştan mevcut insan haklarını temellendirmede işe yarayabilir. Zira muhatap-odaklı bir perspektiften bakmak yalnızca muhatabın somut, ampirik gereksinimlerini görmemizi sağlayabilir ki bu, uygulamalı etiğe ait bir meseledir—hiçbir zaman bu perspektiften bakılarak bir muhatabın hangi haklara sahip olması gerektiği gibi soyut, teorik bir soru yanıtlanamaz. Bir diğer anlatımla, insanlık onuru bizlerin ahlaki sorunlar karşısında uygun ahlaki hükümler verebilecek ahlaki özneler olduğumuz anlamına gelir, ama bu sorunları nasıl çözeceğimizi bildirmez. Ampirik bilgilere başvurmamız gereken aşama, uygulamaya dair bu ikinci aşama olmakla birlikte, ampirik–deskriptif bilgi ve gerçekler de görev ve hakları temellendirmek için kullanılamaz. Kant bu meseleyi *Ahlak Metafiziği* adlı eserinin erdem doktrinine dair ikinci bölümünde[1] (*Ahlaki Kavramlarda Olabilecek Çok Anlamlılığa Dair* alt kesitte) ele almıştır.

1 ÇN. Bkz. 61 numaralı çevirmenin notu.

Esaslara dair bu analiz sırasında okuyucu; Cicero'daki evrensel insanlık onuru fikri ile antik Roma'daki sosyal onur –ya da daha genişçe, içkin insanlık onuru (*haysiyet*) ile toplumca yüklenen onur (*itibar*)– arasındaki nüansı, ve yanı sıra, esasi bir kavram olarak aşkın *Kantiyen özerklik* ile Beauchamp ve Childress tarafından elzem kabul edilen özerkliğe saygı prensibinde pratik bir kavram olarak karşımıza çıkan *hasta özerkliği* arasındaki farkı da görecektir. Bu farklılıklar, eşit–evrensel insanlık onuru fikrinin tutarlı bir rekonstrüksiyonuna yönelik bu çalışmada geliştirilen karmaşık argümantasyonun anlaşılmasını kolaylaştırmak adına tablo ve görseller üzerinden de ifade edilmiştir. Doğru anlaşıldığında insanlık onurunun –bu eski, esasi ve evrensel kavramın– Musevilik, Hristiyanlık ve İslam'daki monoteist düşünce gelenekleriyle de uyumlu olduğu fark edilecektir. Söz konusu rekonstrüksiyon sırasında kavramın belli bir kültüre has olmadığı, aksine, gerek insanlar gerekse insanlarla öteki canlılar arasında saygının, iyiliğin ve barışın egemen olduğu bir dünyayı gerçekleştirmek için kendi payına düşen görev ve sorumlulukları irdeleyen her insan için geçerli olduğu görülecektir.

Sizleri burada yalnızca kısaca değinilmiş olan bu hususların daha detaylıca tartışıldığı ileriki sayfalarla baş başa bırakmadan önce, bu çalışmayı Türkçeye kazandırmak amacıyla girdiği zahmetler için M. Kemal Temel'e ve de eserin Türkiye'de yayımlanmasına gösterdikleri ilgi ve destek için İlhan İlkılıç, Hakan Ertin ve Ahmet Özdemir başta olmak üzere Beşikçizade Tıp ve İnsani Bilimler Merkezi'ne teşekkürlerimi sunarım.

Heike Baranzke
Wuppertal Üniversitesi
Katolik İlahiyat Fakültesi

Çevirmenin Önsözü

Antik Yunan mitolojisinden İbrahimi dinlere, ilkellerin evren anlayışından modern kültür ve medeniyetlere dek, hemen her fikriyatta insan, "ötekiler" arasında özel bir yere, diğer canlılarınkinden yüksek bir payeye layık görülmüştür. Her çağ ve toplumda görülebilen bu antroposantrizme karşın, insana yakıştırılan bu "onurlu," üstün, merkezi konumun dayanağına, doğasına ve tanımına dair herkesçe mutabık olunan net ve sabit bir açıklama –özellikle de seküler düşünüşte– söz konusu değildir. Dahası kök hücre araştırmaları, reprodüktif insan klonlama tasarıları, kimerizm ve transgenez ürünü canlıların yaratımı vb. hususların tartışıldığı ve böylece kimin (ya da neyin) bir "insan" olduğunun biyolojik bakımından dahi sorgulandığı günümüzde, "insanlık onuru" içeriği her zamankinden de tartışmalı ve muğlak, geçmişteki sağlam yeri artık oynak bir nosyon haline gelmiştir.

Dr. Baranzke, esaslara dair bu eserinde, bir süredir yerli yersiz bir biçimde kullanılmakta oluşundan ötürü halihazırda anlamı bulanıklaşmış olan bu esasi kavrama açıklık getirmeye girişmekte, bunu yaparken de kavramın antikiteden moderniteye dek tarihi süreçte beslenmiş olduğu eklektik kaynaklara ve dolayısıyla geçirdiği girift gelişime etraflıca değinmektedir. Geliştirdiği argümantasyonla ise nosyonun etik önemini savunmaktadır. Böylece eser, adeta tıp tarihi ve tıp etiği alanlarının ülkemizdeki entegrasyonunu tekrar haklı çıkarır biçimde, hem bir tıp tarihi hem bir tıp etiği çalışması niteliğindedir. Eserin bir diğer önemli özelliği

ise, Alman biyoetiği ile Amerikan biyoetiği arasındaki yaklaşım farkına işaret etmesidir: "insanlık onuru" gibi birtakım ön kabuller, aksiyomlar benimsemeye açık olan, daha deontolojik bir paradigma ile, her kabul ve her şeyin tartışmaya açık olduğu, daha analitik ve fonksiyonalist bir paradigma. Ayrıca bir diğer husus, –hangi perspektiften bakıldığına göre konseptüalizasyonda kritik nüanslar gerçekleşebileceği gerçeği,– yazarın karşılaştırdığı perspektifler üzerinden bu kitapta bir kez daha görülmektedir: özne-odaklılık, muhatap-odaklılık, eylem-odaklılık.

Dr. Baranzke'nin bu çok yönlü çalışması, "insanlık onuru"nun gerek tarihini, gerekse bugünkü etik rol, anlam ve yerini inceleyenler için Türkçe literatürde yararlı bir kaynak olacaktır.

M. Kemal Temel
İstanbul Tıp Fakültesi
Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı

Giriş

2003 sonlarında *British Medical Journal*'da Britanyalı tıp etikçisi Ruth Macklin'e ait kısa bir yazı yayımlanmıştır; Macklin bu yazısında "Onur, tıbbi faaliyetlerin etik analizi için kullanışlı bir kavram mıdır" diye sormaktadır. Kavramın anlamı tanımlanmaksızın "tıp etiğinde olur olmaz yerde 'insanlık onuru'na başvurulur olduğu" eleştirisinde bulunmaktadır. Tıp etiğinde onur kavramı ilkin yaşamın sonunda külfetli yaşam-uzatıcı tedavilerden kaçınmaya dair tartışmalarda kullanıldığından, Macklin "onurluca ölme hakkı" isteğinin görünüşe göre "kişilere ya da kişilerin özerkliğine saygı" isteğinden başka bir şey olmadığı görüşündedir. Kutsallık çağrıştıran "onur"un insan kadavraları için ya da üreme teknolojilerine dair tartışmalarda kullanılmak üzere birçoklarını cezbedişinden rahatsız olan Macklin, bu kavram yerine daha net bir sav olan "kişilerin özerkliğine saygı"yı önermiştir (Macklin 2003, s. 1419 ve sonrası). Macklin'in açıklamaları ABD Başkanlık Biyoetik Kurulu'nu "İnsanlık Onuru ve Biyoetik" (2008) meselesini etraflıca tartışmaya sevk etmiştir.

Macklin'in bu meşhur makalesinden daha yirmi yıl kadar önce, Alman filozof Norbert Hoerster (1983) de terimdeki bu pragmatik muğlaklığı eleştirmiştir. Nitekim ötanazi, insan embriyoları üzerindeki araştırmalar ya da yardımlı üreme gibi uygulamaların hem savunucuları hem de eleştiricileri bu terimi kullanabilmektedir. Dolayısıyla Hoerster ve yine felsefe ile ilgilenen Dieter Birnbacher (2004) ve Kurt Bayertz (1995, 1996) gibi meslektaşları, "insanlık onuru"nu kulağa kutsal gelen ve böylece tartışmalara son

BATI'DAKİ BİYOMEDİKAL ETİK TARTIŞMALARINDA
ÖZERKLİK VE İNSANLIK ONURU

Kök hücre araştırmaları, reprodüktif insan klonlama tasarıları, kimerizm ve transgenez ürünü canlıların yaratımı vb. hususların tartışıldığı ve böylece kimin (ya da neyin) bir "insan" olduğunun biyolojik bakımından dahi sorgulandığı günümüzde, "insanlık onuru" içeriği her zamankinden de tartışmalı ve muğlak, geçmişteki sağlam yeri artık oynak bir nosyon haline gelmiştir. Dr. Baranzke, esaslara dair bu eserinde, bir süredir yerli yersiz bir biçimde kullanılmakta oluşundan ötürü halihazırda anlamı bulanıklaşmış olan bu esasi kavrama açıklık getirmeye girişmekte, bunu yaparken de kavramın antikiteden moderniteye dek tarihi süreçte beslenmiş olduğu eklektik kaynaklara ve dolayısıyla geçirdiği girift gelişime etraflıca değinmektedir. Alman biyoetiği ile Amerikan biyoetiği arasındaki yaklaşım farkına dikkat çekmekte, çeşitli etik perspektifleri ve bunların sonuçlarını kıyaslamaktadır: özne-odaklılık, muhatap-odaklılık, eylem-odaklılık. Dr. Baranzke'nin bu çok yönlü çalışması, "insanlık onuru"nun gerek tarihini, gerekse bugünkü etik rol, anlam ve yerini inceleyenler için Türkçe literatürde yararlı bir kaynak olacaktır.

BETİM KİTAPLIĞI

9 786058 230828